

ירושתנו

ה'תשפ"א

ספר שנה

לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשפ"א

ספר אחד עשר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק פרוס תשפ"א

שלושה פיוטי הושענות הנדפסים לראשונה מתוך כתבי-יד*

מבוא

ה'הושענות' הן סוג קדום של תפילות שנועדו ללוות את מעמד ההקפות בחג הסוכות, והן מכונות כך על שום הענייה 'הושע נא' החוזרת בהן. בימי הבית נהגו להקיף את המזבח בכל אחד מימי חג הסוכות: "בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת, ואומרים: 'אנא יי הושיעה נא, אנא יי הצליחה נא' (תהלים קיח כה) ... ואותו היום [=יום שביעי של סוכות] מקיפין את המזבח שבעה פעמים..."¹. כפי הנראה, כבר בימי הבית ליוו מיני 'הושענות' – בסגנון קצר ופשוט – את ההקפות הללו, והן גם עיטרו את ההקפות שנהגו בבתי הכנסיות שלאחר החורבן. בשלב מאוחר יותר, בתקופת הפייטנות הקלאסית, נתחברו קטעי פיוט מפותחים יותר, אם כי עדיין פשוטים מאוד. התפתחות סוגת פיוט זו המשיכה בתקופות שלאחר מכן, ובתקופת הגאונים והראשונים נכתבו פיוטי הושענות רבים, מהם רחבים ומורכבים למדי; ושפע של פיוטי-חג מסוג זה נכתבו ל'יום ערבה', הוא יום הושענא רבה, שבו נכפלו ההקפות שבע פעמים².

באותם ימים קדומים, בימי הגאונים והראשונים, לא נתקבע המנהג אלו פיוטי הושענות נאמרים בכל יום, ורק בשלהי תקופת הראשונים התקבע הדבר, וביתר שאת בימי הדפוס³. התקבעות המנהג דחתה מן המחזורים הנפוצים את פיוטי ההושענות שלא נתקבלו במנהג, וכך נותרו בכתבי-יד עשרות פיוטי הושענות שלא זכו לראות את אור הדפוס. ובמיוחד נגרע חלקם של פיוטי ההושענות שנתחברו בידי חכמי צרפת, מפאת היעלמות מנהג צרפת אחרי הגירוש הגדול בשנת ה'ס"ו (1306). חסר זה הושלם ברובו המכריע במהדורתם של ר' דניאל גולדשמידט וחתנו,

* קיצורים ביבליוגרפיים שנעשה בהם שימוש במאמר:

מחזור סוכות = מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת ד' גולדשמידט ו' פרנקל, ירושלים תשמ"א
יגל חזון = יגל חזון: חמישים שירים חדשים מתקופת ספרד, מהדורת אברהם יצחק כ"ץ, ירושלים ותל-אביב תשכ"ה
גנזי חג הסוכות = גנזי חג הסוכות: אסופת גנזים מתורתם של ראשונים בענייני חג הסוכות, מהדורת, ירושלים תשע"ח
מאמרי: יום טוב גדול של ערבה = מאמרי "יום טוב גדול של ערבה": שמו של היום השביעי של סוכות, ירושתנו, ט (תשע"ו), עמ' קנה-רא

1 משנת סוכה, ד ה.

2 לכל העניין, ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשס"ח, עמ' 70, 254-256.

3 ראה: מחזור סוכות, מבוא, עמ' מא.

ר' יונה פרנקל, למחזור סוכות, ש"לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, כולל מנהג אשכנז המערבי, מנהג פולין ומנהג צרפת לשעבר"⁴. במחזור זה הם הדפיסו כחמישים פיוטי הושענות, מהם כשלושים פיוטים שלא נדפסו מעולם⁵. מלאכת ההדרה כבירה זו, שנעשתה על-פי עשרות רבות של כתבייד⁶, אי אפשר שלא יהיו בה פרט ועוללות - כמה פיוטים שנעלמו מעיני המהדירים. ושלושה פיוטי הושענות שלא נדפסו במהדורתם מופיעים לראשונה במאמר זה. תוכנם של שלושה פיוטים אלו מעיד עליהם שהם נועדו להושענא רבה. זהותם של מחברי פיוטים אלו אינה ידועה, והגם שאחד מהם חתום: יצחק השופר [=הסופר] - לא נודע עליו מאומה⁷. אך כפי הנראה, מדובר בפייטנים בני צרפת, אחר שפיוטיהם שרדו במחזורי מנהג צרפת בלבד. שאר פרטי הפיוטים ומהדורתם ניתנו ברישום המקדים שלפני כל פיוט. על כל הפיוטים הנדפסים במאמר ומקומם בכתבייד הודיעני גבריאל וסרמן, וגם מסר לי העתקה ראשונית ממקצתם. ר' משה שפרבר ניקד את הפיוטים ואף העיר את עיני בביאור כמה טורים קשים. וגם הרב שלמה הופמן, מעורכי "ירושתנו", האיר את עיני בכמה מקומות. לכולם התודה והברכה.

[א] אנה דודי דגול מרבבה

מחבר: ר' יצחק הסופר.

חתימה: א-ת. יצחק השופר [=הסופר] חזק.

יעוד: יום הושענא רבה⁸.

מקור: מחזור מנהג צרפת לשלש רגלים, כת"י אופסלה Hebr. 21 (מתכ"י: F18025), דף 181ב-ג.

כתיבה אשכנזית מהמאה הארבע-עשרה או החמש-עשרה.

הערה: לפני הפיוט העיר, בכתיבה מאוחרת, אחד מבעלי המחזור, שהתפלל בנוסח אשכנז: "אין

אומרים זה". כי הפיוט מיוחד למנהג צרפת; עי' קטלוג מתכ"י.

הערות הההדרה: הפיוט מנוקד בכתב-יד, וכאן נקד מחדש.

4 מחזור סוכות, שער.

5 מחזור סוכות, עמ' 169 ואילך. וראה שם, מבוא, עמ' לט-מא.

6 לרשימת כתבייד ששימשו למהדורתם, ראה: מחזור סוכות, מבוא, עמ' מה-מט.

7 על פייטן קדמון בשם יצחק שחיבר כמה פיוטי הושענות, ראה: מחזור סוכות, מבוא, עמ' לט. אך מסתבר שאין מדובר בפייטננו, שכן הפייטן הקדמון רגיל לחתום את פיוטיו ב"יצחק" בלבד, בלא תוספת כינוי.

8 כמפורש בטור החותם את הפיוט: "קבלה בכתמים ביום זה הושענא רבה". וראה גם טורים 8, 25, ובביאורי לשם.

- אָנא דודי דגול מַרְבָּכָה
 בְּתוֹךְ קָהֶל עֲדַתְךָ הַתִּיבָכָה
 גְּדוֹל וְנוֹרָא בְּאַלְפֵי רַבָּכָה
 דּוּדֵי צַח וְאֲדוּם מְהֵרָה הַקְשִׁיבָה
 5 הַצּוֹעֲקִים אֵלֶיךָ בְּמוֹרָא רַבָּה
 וּלְשׁוֹעֲתֵם הַט אָזְנוֹךְ רוֹצֶה בְּתִשׁוּבָה
 זָדוֹן תִּמְחֹק מִבֵּת הַשּׁוֹבָבָה
 חֲתוּם אוֹתָהּ לְחַיִּים טוֹבִים וּלְטוֹבָה
 טָרָם תִּקְרָא אֵלֶיךָ עֲנֵה וְשׁוּבָה
 10 יִשַׁע מְהֵרָה וְהִסֵּר מִלְּבָבָהּ מַעֲצָבָהּ
 כְּבוֹד וְהִדָּר תַּעֲטֶרָה בְּאַהֲבָהּ
 לוֹיֵת חֵן וְחֶסֶד תִּתֵּן לָהּ בְּחִיבָהּ
 מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ בְּחִדְוָהּ
 נֶאֱדוֹר תִּבְטִיחַ לָהּ, וְכָל שְׁמֵץ וְדִיבָהּ
 15 סוֹר מִמֶּנָּה, פִּי לָךְ הִיא תִּבְיָכָה

ב י א ו ר

1 דודי: כינוי־פנייה להקב"ה, עלישום שיה"ש א יג, ועוד. דגול מרבבה: שיה"ש ה י. 2 קהל עדתך: קהל ישראל. התיצבה: התייצב לשמוע את תפילתם. ולשון הטור על־פי תהלים פב א: "אֱלֹהִים נָצַב בַּעֲדָת אֱלֹהֵינוּ". 3 גדול ונורא באלפי רבבה: הקב"ה גדול ונורא באלפי רבבות ישראל. גדול ונורא: על־פי דברים ז כא; תהלים צט ג. באלפי רבבה: הלשון כנראה על־פי במדבר י לו. 4 דודי צח ואדום: שיה"ש ה י. מהרה הקשיבה: לתפילת ישראל. והוא יורד לטור הבא. 6 ולשועתם: לקריאתם, לתפילתם. הט אזנך: תהלים יז, ועוד. רוצה בתשובה: כינוי־פנייה להקב"ה, עלישום חתימת ברכת התשובה בתפילת העמידה. 7 זדון: חטא. מבת השובבה: מישראל. והכינוי על־פי ירמיה לא כא. 8 חתום אותה: את כנסת ישראל. לחיים טובים ולטובה: שהושענא רבה הוא יום חתימת הדין. ראה: גנוי חג הסוכות, עמ' קלז-קלח והערה 411, ועמ' קמג-קמד והערה 471, ובכלל הנסמן שם. 9 טרם תקרא אליך ענה ושובה: על־פי ישעיה סה כד: "וְהָיָה טָרָם יִקְרָאוּ נְאֻמִּי אֶעֱנֶה". והטור מדבר על כנסת ישראל. 10 ישע: ישועה, הצלה. והסר מלבה: של כנסת ישראל. 11 כבוד והדר תעטרה: על־פי תהלים ח ו: "נִכְבֹּד וְהִדָּר תַּעֲטֶרָהּ". והפייטן המדבר על כנסת ישראל שינה את המקרא ללשון נקבה. 12 לוית חן וחסד תתן לה: על־פי משלי ד ט: "תִּתֵּן לְרֵאשֶׁךְ לוֹיֵת חֵן". בתוספת הצירוף: "חן וְחֶסֶד" (אסתר ב יז). 13 מטל השמים ומשמני הארץ: בראשית כז כח. 14 נאור: כינוי־פנייה להקב"ה. תבטיח לה: תחזק ותן בטחון לכנסת ישראל. וכל שמץ ודיבה: יורד לטור הבא. שמץ: בוז; עי' שמות לב כה. ודיבה: דיבור גנאי. 15 סור ממנה: יסור ממנה, או: תסיר ממנה. היא: כנסת ישראל.

עִינִיָּה תַחֲזִינָה יְשׁוּעַתְךָ קְרוּבָה

פָּנֶיךָ לִירְאוֹת בְּדִיצָה וּבַחֲטִיבָה

צִיּוֹן תְּקוּמֶם וְחֻמוֹת דְּבָבָא

קִבֵּץ צֶאֱנָךְ וְשִׁמָּה תִקְרָבָה

רֹמֶם קֶרֶן לַעֲדָה הַסּוֹבְבָה 20

שְׁעָה נָא נִיב שְׁפָתֶיךָ כִּי מִמֶּךָ תֵּאָבֵה

תְּרוֹמַמְנָה כִּי שִׁמְךָ מִיַּחֲדָת בְּלוּלָב וְעֶרְבָה

יְחִיד שֵׁם כְּבוֹדְךָ בְּהִילּוּל מִרְבָּה

צֶאֱן מִרְעִיתְךָ, כִּי לֶךְ קִשְׁתָּהּ וְחִרְבָּהּ

חֲדָשׁ נָא אֲלֶיהָ שְׁנָה טוֹבָה 25

קִדְשָׁהּ לְהַפְרוֹת זֶרַע בְּדִשָּׁן תְּנוּבָה

הַפְּלֵא חֲסִדְךָ לְרַעֲיִתְךָ הָאֲהוּבָה

ב י א ו ר

16 עיניה תחזינה ישועתך קרובה: עלפי ברכת העבודה שבתפילת העמידה: "ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים". בצירוף ישעיה נא א: "פי קרובה ישועתי לבוא". 17 פניך ליראות: להיראות לפני השכינה; עלפי שמות כג יז: "יראה כל זכורך אל פני האדון יי". והשווה בבלי, תענית ל סע"א: "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר (ישעיה כה ט): 'ואמר ביום ההוא, הנה אלהינו זה, קנינו לו ויושיענו, זה יי קנינו לו נגילה ונשמחה בישועתו'". בדיצה: בשמחה, ואולי כוונתו למחול הצדיקים שלעתיד לבוא. ובחטיבה: וביחד, כאחד. 18 ציון תקומם: תקים ותבנה את ציון. וחומות דבבא: חומות השער. והוא מן הארמית: "בבא" = שער. 19 קבץ צאנך: את ישראל שנמשלו לצאן. עי' ירמיה כג א-ג; תהלים עט יג, ועוד. ושמה תקרבה: לציון (שהזכיר בטור קודם) תקרב את כנסת ישראל. 20 רומם קרן: עלפי תהלים קמח יד: "וַיִּקֶּם קֶרֶן לְעִמּוֹ". לעדה הסובבה: לעדה הקרובה אליו, ישראל. הסובבה: הקרובה, כמו תהלים נ ג: "וּסְבִיבֵיו נִשְׁעָרָה מְאֹד", ומדרשו בבבלי, יבמות קכא ע"ב. 21 שעה נא: הקשב בבקשה. ניב שפתי: דיבור שפתי של כנסת ישראל. כי ממך תאבה: כי אליך משתוקקת. 22 תרוממנה: תרומם את כנסת ישראל. שמך מיחדת בלולב וערבה: מייחדת את שמך בקיום מצות נטילת לולב ומצות ערבה, המיוחדת להושענא רבה. 23 יחוד שם כבודך: עלפי מטבע הלשון: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" (משנת יומא, ג ח, ועוד). 24 צאן מרעיתך: ישראל. עלפי תהלים עט יג. ו'צאן מרעיתך' חוזר לטור קודם. כי לך קשתה וחרבה: כנראה: כי רק לפניך יש להתפלל. 'קשתה וחרבה' הוא לשון תפילה ובקשה, עלפי בראשית מח כב: "בְּחֶרְבִּי וּבְקִשְׁתִּי", ומדרשו בבבלי, בבא בתרא קכ ע"א: "חרבי" - זו תפלה, 'קשתי' - זו בקשה". 25 חדש נא אליה שנה טובה: תחדש לכנסת ישראל שנה טובה. כי ביום הושענא רבה נחתם דין השנה; עי' בנסמן לעיל, ביאור טור 8. 26 קדשה: תקדש ותייחד את השנה. להפרות זרע בדשן תנובה: להרבות זרע הארץ בתנובה דשנה. 27 הפלא חסדך: עלפי תהלים לא כב: "כִּי הַפְּלִיא חֲסִדוֹ לִי". לרעיתך האהובה: לכנסת ישראל; עי' שיה"ש א טו, ועוד. 1

שְׁמַחָה וְנַחְלָה בְּאַרְץ טוֹבָה וּרְחֻבָּה
 וְתִהְיֶה דְשָׁנָה וְתִגְנוֹב בְּשִׂיבָה
 30 פָּנָה אֶלֶּיהָ וְחוֹנְנָה חוֹצֵב לְהִבָּה
 רִוָּה אוֹתָהּ מִטּוֹבָךְ כִּי הִיא רַעֲבָה
 חֲנוּן שְׁעָה שְׁוֹעָתָה מִמָּרוֹם כֹּס יְשִׁיבָה
 זְכָרָה וּפְקָדָה בְּאֵין חֶקֶר וְקֶצֶבָה
 קִבְּלָה בְּרַחֲמִים בְּיוֹם זֶה הוֹשַׁעֲנָא רַבָּה
 הוֹשַׁע נָא

ב י א ו ר

28 שמחה ונחלה: תשמח את כנסת ישראל ותתן לה נחלה. בארץ טובה ורחבה: על-פי שמות ג ח. | 29 ותהי דשנה ותגוב בשיבה: על-פי תהלים צב טו: "עוד יגובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו". | 30 פנה אליה וחוננה: על-פי תהלים כה טז: "פנה אלי וְחֲנִי". חוצב להבה: כינוי-פנייה להקב"ה, על-שום תהלים כט ז. | 31 רוה אותה מטובך: קרוב למטבע ברכת השנים שבתפילת העמידה לנוסח בני ספרד: "וְרִוָּה פָּנֶי תָבֵל, וְשַׁבַּע אֶת הָעוֹלָם כְּלוֹ מִטּוֹבָךְ" (רבינו דוד אבודרהם: פירושי הברכות והתפילות, א, תפילת שמונה עשרה, מהדורת הרב א' גרינצייג, ירושלים תשעה, עמ' 290). | 32 חנון: כינוי-פנייה להקב"ה, על-שום תהלים קמה ח, ועוד. שעה שועתה: הקשב לתפילתה של כנסת ישראל. והלשון על-פי תהלים לט יג; קב ב. ממרום כס ישיבה: מכסא ישיבתך המרום. והלשון על-פי ירמיה יז יב. | 33 זכרה ופקדה: תזכור ותפקוד לטובה את כנסת ישראל. והלשון על-פי ירמיה טו טו. באין חקר וקצבה: בלא הגבלה.

[ב] למען אזרח מנוסה בעשרה

מחבר: לא ידוע.

חתימה: א-ס.

יעוד: יום הושענא רבה.

מקור: מחזור מנהג צרפת לשלש רגלים, כת"י אופסלה Hebr. 21 (מתכ"י: F18025), דף 181א. כתיבה אשכנזית מהמאה הארבע-עשרה או החמש-עשרה.

הערה: רובו של הפיוט (טורים 1-8, 15) עובד מפיוט ההושענא 'למען אב הכירך בן שלש שנים'⁹, ומקצתו (טורים 9-14) זהה – למעט שינויי נוסח המצויים בין כתב-יד – לפיוט המקורי. נראה שלא עמדו כוחותיו של המעבד הלא-נודע לעבד את הפיוט כולו, ושמא מטעם זה גם העמיד את פיוטו 'למען אזרח מנוסה בעשרה' על 15 טורים כפולים בלבד, שהם כשנישלישים מהיקפו של הפיוט 'למען אב

9 כפי הנראה, מעבד הפיוט הכיר את 'למען אב הכירך בן שלש שנים' עם הטור שנוסף בכת"י א: "למען יודעים ומבינים שכל פתרון / היום תחזק קוראך פני ארון" (ראה להלן נספח, שינויי נוסחאות לטור 22), ועל פיו הוא עיבד את טור 15 בפיוטנו: "למען סגולים ידועים ומבינים כל פתרון / היום תשגב שומרי [...] פני ארון".

הכירך בן שלש שנים', המחזיק 22 טורים כפולים, כדי שחלקו המעובד והמחודש יתפוס מקום ניכר ביצירה הסופית. הפיוט 'למען אב הכירך בן שלש שנים' כבר נדפס לפני כיובל שנים (יגל חזון, עמ' 102-105), והוא ניתן בשלמותו להלן בנספח, למען יעמוד לפני הקורא הבא להשוות את המקור ועיבודו. תופעת עיבוד פיוטים ידועה ומוכרת היטב¹⁰, ובמקרה זה נראה שהפיוט 'למען אורח מנוסה בעשרה' עובד מ'למען אב הכירך' ולא להיפך, שכן הפיוט 'למען אב הכירך' מופיע בכתבייד רבים וקדומים ומכמה כתיבות (ספרדית ומזרחית), וגם מראה על גיבוש ושלמות, ואילו הפיוט 'למען אורח מנוסה בעשרה' עולה מכתבייד יחידאי מאוחר למדי, ובחלקיו המעובדים יש כמה קשיים המראים על בוסריות¹¹, בנוסף לסימנים אחרים המעידים על תלותו ב'למען אב הכירך'¹².

הערה נוספת: לפני הפיוט העיר, בכתיבה מאוחרת, אחד מבעלי המחזור, שהתפלל בנוסח אשכנז: "אין אומרים זה". כי הפיוט מיוחד למנהג צרפת; עי' קטלוג מתכ"י. הערות ההדרה: בדרך כלל נכתבו התיבות 'למען' ו'היום', שבראשי הטורים, באופן מקוצר: 'למ'; 'היו', וכתבתין במלואן. הפיוט מנוקד בכתב-היד, אך ניקדתיו מחדש.

לְמַעַן אֶזְכֹּר מְנוּסָה בְּעֶשְׂרֶה / הַיּוֹם תִּאֲמַץ לִזְכֹּר אֶרְבָּעָה בְּחִבּוּרָה
לְמַעַן בְּחוּן נַעֲקֵד וְנִמְסַר בְּאֵשׁ לְהִכָּה / הַיּוֹם תִּכְרֹךְ אִיּוֹמָה בְּיוֹם זֶה הוֹשַׁעְנָא רַבָּה

ביאור

1 למען: בזכות. אורח: אברהם אבינו. עלישום פסיקתא דר"כ, ד ג, עמ' 61: "איתן, זה אבינו אברהם, דכתיב (תהלים פט א): 'משכיל לאיתן האזרחי'". מנוסה בעשרה: שנתנסה בעשרה נסיונות. ראה משנת אבות, ה ג: "עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם". תאמץ: תחזק. לזכור ארבעה: את ישראל, המקיימים מצות ארבעת המינים. לשון 'לזכור' על-פי ויקרא כג מ: "וּלְזַכֹּרָתָם לָכֶם בְּיוֹם הָרֵאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר, פֶּתֶת תְּמָרִים, וְעֵץ עֵץ עֵבֶת, וְעֵרְבֵי נָחַל". בחבורה: ביחד, בבת אחת; כל ארבעת המינים כאחד. ראה: בבלי, סוכה לד ע"ב. אפשרות אחרת: בחבורה: כל הקהל ביחד. כי את ארבעת המינים לזכור בבית הכנסת, עם כל הציבור. 2 בחון: נבחן ונתנסה. והוא יצחק, אע"פ שבדרך-כלל העקידה (בה מדובר בהמשך הצלעית) נחשבת כנסיונו של אברהם ולא של יצחק, סמך פייטנו על המקורות הרואים אותה גם כנסיונו של יצחק. ראה פירוש רש"י, בראשית כב א: "אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק, שמל בן שלש עשרה שנה ולא מיחה. אמר לו יצחק: באבר אחד אתה מיראני?! אילו אמר לי הקב"ה 'זבח עצמך לפני', לא הייתי מעכב". והוא מתנ"ב, וירא, מב. נעקד: נקשר על המזבח. ונמסר באש להבה: ניתן ונשרף באש המזבח. והכוונה לאיל שניתן על המזבח תמורתו (עי' בראשית כב יג), ששריפתו נחשבת כשריפת יצחק. ראה במדבר רבה, יז ב: "נטלו אברהם [את האיל] והעלהו עולה תחת בנו... מהו 'תחת בנו' (בראשית שם)? אמר אברהם: רבון העולמים, תהא רואה כאלו דם יצחק זרוק לפניך. נטל האיל והפשיטו ואמר: כך תהא רואה כאילו עורו

10 ראה, למשל: ש' אליצור, 'עיבודי פיוטים בגניזה הקהירית', פעמים, 78 (תשנ"ט), עמ' 100-127.

11 כמו: "ביום זה הושענא רבה" (טור 2); "משלימי שלשים וששה פרים" (טור 5). ואולי גם: "למען זך משרת לשבעה" (טור 7). ראה בביאורי לכל מקומות אלו.

12 ראה בביאורי על: "למען ויתק" (טור 6); "קראתי שלש בחיבות" (טור 8).

לְמַעַן גִּבּוֹר יוֹשֵׁב אֱהָלִים בְּקְבוּעָה / הַיּוֹם תְּגוֹזֶנָּה סוֹכְבֵי יְמֵי שְׁבָעָה
 לְמַעַן דְּגוּל הַנֶּקְרָא שְׁמוֹת שְׁבָעָה / הַיּוֹם תִּדְגַּל מְנַעְנְעֵי בְּכָל יוֹם שְׁבָעָה
 לְמַעַן הַמְכִּהֶנָּה בְּתוֹמִים וְאוּרִים / הַיּוֹם תִּהְדָּר מִשְׁלִימֵי שְׁלֹשִׁים וְשָׁשָׁה פָּרִים
 לְמַעַן וַיִּתֶּק זֶד סוֹרֵר וּמוֹרָה / הַיּוֹם תוֹשִׁיעַ הַקֶּפֶת שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה

ב י א ו ר

של יצחק הפשטני לפניך... שרפו, ואמר: כך תהא רואה כאילו אפרו של יצחק צבור על גבי המזבח". איומה: כינוי לישראל, על-שום שיה"ש ו י. ביום זה הושענא רבה: הסגנון מסורבל למדי, והיה עדיף להשמיט את תיבת "זה". הושענא רבה: היום השביעי של חג הסוכות. על שמו 'הושענא רבה' ושמותיו הנוספים של היום, ראה מאמרי: יום טוב גדול של ערבה. | 3 גיבור: יעקב. כנראה משום שנאבק עם המלאך, שרו של עשו (עי' בראשית לב כה ואילך; בראשית רבה, עז ב, עמ' 911-913). והשווה הושענא 'למען איתן הנזרק': "למען גבור הנאבק עם שר אש" (מחזור סוכות, עמ' 177). יושב אהלים: על-פי בראשית כה כז: "וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם, יֹשֵׁב אֱהָלִים". בקבועה: בקביעות, כל ימיו. תגון: תציל. סוכבי ימי שבעה: ישראל, המקיפים את המזבח או הבימה כל שבעת ימי חג הסוכות. עי' להלן, בביאור טור 4 | 5. דגול: מצוין, חשוב. הנקרא שמות שבעה: הוא משה רבינו, שנקרא בשבעה שמות. ראה ויקרא רבה, א ג, עמ' יא, על-פי נוסח פ שבשינוי נוסחאות: "ששה שמות נקראו לו למשה: ירד, חבר, יקותיאל, אבי גדור, אבי סוכו, אבי זנוח". ועם שמו העיקרי 'משה', הרי שבעה שמות. וראה עוד: ויקרא רבה, שם, הערה לשו' 2-3. אך בטור המקביל ב'למען אב הכירך': "למען דגול הנקרא שמות שש ה" (טור 4). תדגל: תעשה חשובים. מנענעי בכל יום שבעה: ישראל, המנענעים את ארבעת המינים בכל שבעת ימי חג הסוכות. ושמו כוונתו: ישראל המנענעים בכל יום מחג הסוכות את שבעת הפריטים שבארבעת המינים (לולב אחד, אתרוג אחד, שלושה הדסים ושתי ערבות; ראה: משנת סוכה, ג ד). ולביאור זה נמצא, שגם את האתרוג יש לנענע כמו את שאר המינים, אע"פ שאין לדעת אם כוונת הפייטן לנענעים שבנטילת המינים או גם לנענעים שבאמירת ההלל. ראה על כך: גנזי חג הסוכות, עמ' נט, קצ-קצא והערה 263, וכל הנסמן בה. | 5 המכהן בתומים ואורים: אהרן הכהן, המשמש בכהונה בלבושו אורים ותומים. עי' שמות כח ל ועוד. ומשום החריזה נקט הפייטן: "בתומים ואורים", במקום "אורים ותומים" שבמקרא (שמות שם: "אֵת הָאוּרִים וְאֵת הַתּוֹמִים"; וגם בויקרא ח ח, ועוד). אבל בטור המקביל ב'למען אב הכירך' נפייט כראוי: "הַמְכִּהֶנָּה בְּאוּרִים וְתוֹמִים" (טור 5). תהדר: תיפה. משלימי שלשים וששה פרים: כנראה צ"ל: "משלימי ששים ושש פרים". אלו ישראל, המשלימים עד יום הושענא רבה ששים ושלושה פרים מקרבנות החג (עי' במדבר כט יג-כט). וכנראה השיבוש "משלימי שלשים וששה פרים" נובע מעיבוד לא מושלם של הצלעית המקבילה ב'למען אב הכירך': "משלימי ששים וששים ושש פרים" (טור 5). | 6 ויתק: כנראה הכוונה: 'ביתק' (וא"ו ובי"ת מתחלפות), היינו: דקר, קטע וחתך. וכנראה פייטנו השתמש ב'ביתק' במשמעות מחודשת זו בהשפעת הטור המקביל ב'למען אב הכירך': "למען נתק יד סורר ומורה" (טור 6), שהפך את 'ותיק', בשינוי קל, למשמעות 'בתק'. הצלעית מדברת בפניחס בן אלעזר הכהן, שדקר את זד סורר ומורה: רשע הסורר

לְמַעַן זֶךְ מִשְׁרַת לְשִׁבְעָה / הַיּוֹם תִּזְכּוֹר לְטוֹבָה קוֹרְאֵי בְּדַת שְׁבָעָה
 לְמַעַן חֵי קְרָאתִי שְׁלֹשׁ בְּחִיבוֹת / הַיּוֹם תַּחֲשִׁי יֵשַׁע לְסוֹכְבֵי עֲרֻבוֹת
 לְמַעַן טוֹב הַלֵּל תִּשַׁע וְאַרְבָּעִים וּמֵאָה / הַיּוֹם תִּטְהַר מִבְּרָכֵי כָּל יוֹם מֵאָה
 לְמַעַן יִדְרִיגָה מִקְדָּשָׁךְ בְּנֵה / הַיּוֹם תִּיחַד אוֹמְרֵי הוֹשַׁע נָא

10

ב י א ו ר

ומורה נגד רבו, הוא זמרי בן סלוא, שזינה עם כזבי בת צור (במדבר כה ו ואילך), וקודם לכן: "תפשה בבלוריתה, והביאה אצל משה. אמר לו: בן עמרם! זו אסורה או מותרת? ואם תאמר אסורה - בת יתרו מי התירה לך? ! נתעלמה ממנו הלכה, געו כולם בבכיה..." (בבלי, סנהדרין פב ע"א). ובכך היה סורר ומורה נגד רבו. היום תושיע הקפת שלש עשרה: היום, בהושענא רבה, תושיע את ישראל המקיפים (את המזבח או הבימה) שלוש עשרה פעמים: פעם אחת בכל אחד מששת ימי החג, ושבע פעמים בהושענא רבה. ראה משנת סוכה, ד ה (=בבלי, סוכה מה רע"א): "בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת, ואומרים: 'אנא יי הושיעה נא, אנא יי הצליחה נא' (תהלים קיח כה)... ואותו היום [=יום השביעי של החג] מקיפין את המזבח שבעה פעמים". וברמב"ם, הלכות לולב, ז כג: "נהגו ישראל בכל המקומות, להניח חיבה באמצע בית הכנסת, ומקיפין אותה בכל יום, כדרך שהיו מקיפין את המזבח, וזכר למקדש".¹ 7 זך משרת: יהושע בן נון, על־שום במדבר יא כח: "יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשְׁרַת מֹשֶׁה מִבְּחֵירוֹ". לשבעה: איני יודע פירושו. ואולי: לשבעה: למשה רבינו, שנקרא בשבעה שמות (עי' לעיל, טור 4). כלומר: יהושע משרתו של משה רבינו. ובטור המקביל ב'למען אב הכירך': "לְמַעַן זֶךְ מִשְׁרַת מִנְחֵי לַעֲמֹן שְׁכָעָה" (טור 7). היינו: יהושע הנחיל לישראל את ארץ שבעה עממים. קוראי בדת שבעה: ישראל, הקוראים בתורה כל שבעה ימי חג הסוכות. 8 ח: הקב"ה, על־שום במדבר יד כא, ועוד. קראתי שלש בחיבות: כנראה צ"ל: "קראו שלש בחיבות" (וכנראה השיבוש נובע מהטור המקביל ב'למען אב הכירך', שפייטננו לא עיבדו כראוי: "לְמַעַן חוֹזָה קָאֵתוּ שְׁלֹשׁ בְּחִיבוֹת" [טור 8]). והוא שמואל הנביא, שבתחילת נבואתו, הקב"ה (ח"י) קראו בשמו שלוש פעמים, ובפעם הרביעית קראו: "שמואל שמואל", בלשון חיבה. ראה: שמ"ג ד-ח.י. ובתוספתא, ברכות, א יד: קריאת "שמואל שמואל", היא "לשון חיבה, לשון זירוז הן". תחיש ישע: תמהר ישועה. לסוכבי ערבות: לישראל, הסוכבים (את המזבח או הבימה בבית הכנסת) בהושענא רבה ובידם ערבות. ראה טור, או"ח, סי' תרסד סעיפים כ-ג: "ביום חמישי של חול המועד, שהוא הושענא רבה... מקיפין שבע פעמים... ונוטלין ערבה, וזכר למקדש, שהיו מקיפין בו ביום בערבה". ועי' בית יוסף שם, למקורות העניין. 9 טוב: דוד המלך, על־שום שמ"א טז יב. הללך תשע וארבעים ומאה: הילל אותך, את הקב"ה, במאה ארבעים ותשעה מזמורים שבספר תהלים. וזו כשיטת בבלי, ברכות ט ס"ב, ששני המזמורים הראשונים נחשבים לאחד, וממילא סך כל המזמורים הוא מאה ארבעים ותשעה. מברכי בכל יום מאה: ישראל המברכים בכל יום מאה ברכות. על־פי בבלי, מנחות מג ס"ב: "חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום". 10 יידידיה: שלמה המלך, על־שום שמ"ב יב כד-כה. מקדשך בנה: בנה את בית המקדש; עי' מל"א ו א ואילך. תיחד: לשון 'מיוחד' או 'אחד'. כלומר: תעשה את ישראל מיוחדים מכל האומות, או שתאחדם ותקבצם מהגלות. אומרי הושע נא: ישראל, האומרים פיוטים שחוזרת בהם הענייה 'הושע נא'.¹

למען בולבל בעוגת וצפחת ארבעים / היום תפולתנו כהקרבת פרים שבעים
 למען ל[מוד משרת] שאל פי שנים / היום תלביש ישע למנסכי לך מים
 למען מחליו קראך ותענהו אל אילים / היום תמלט מגישי ארבעה עשר אילים
 למען נביא שיוע ממעי הדגה ונענה / היום תנעים מכיני כשי עשרים ושמונה
 למען סגולים ידועים ומבינים כל פתרון / היום תשגב שומרי [...] פני ארון
 הושע נא

ביאור

11 כולכל: ניזון. בעוגת וצפחת ארבעים: אליהו הנביא. עלפי מל"א יט ו, ח: "ויבט והנה מראשיתו עגת רצפים וצפחת מים, ויאכל וישתה... וילך בכח האכילה והיא ארבעים יום וארבעים לילה". תכון תפלתנו: עלפי תהלים קמא ב: "תכון תפלתי". כהקרבת פרים שבעים: כמו שבעים הפרים שהוקרבו בכל ימי חג הסוכות. עי' במדבר כט יב-לב. 12 ל[מוד משרת]: בכתביהיד השאיר כאן הסופר מקום חלק, והשלמתי לפי הטור המקביל ב'למען אב הכירך' (טור 12), שכאן פייטנו לא סטה ממנו; עי' לעיל במבוא. למוד משרת: אלישע הנביא, תלמידו ('למוד') של אליהו הנביא. שאל פי שנים: עלפי מל"ב ב ט: "וְאֵלֶיהוּ אָמַר אֶל אֱלִישָׁע: שְׂאֵל מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ בְּטָרְם אֶלְקָח מֵעִמְךָ. וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע: וַיְהִי נָא פִי שְׁנַיִם בְּרוּתְךָ אֵלַי". תלביש ישע: ישועה. והלשון עלפי תהלים קלב טז: "וְכִהְיֶה אֲלֶיכֶם יֵשַׁע". למנסכי לך מים: לישראל המנסכים מים לפניך בחג הסוכות. עי' משנת סוכה, ד ט. 13 מחליו קראך ותענהו: חזקיהו המלך. עלפי מל"ב כ א-ה: "בַּיָּמִים הֵהֵם חָלָה חֲזַקְיָהוּ לָמוּת... וַיִּתְפַּלֵּל אֶל יְיָ... וַיֹּדַבֵּר יְיָ הָיָה אֵלָיו לֵאמֹר: ... שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ... הִנְנִי רֹפֵא לְךָ". אל אילים: הקב"ה, האל המושל על כל החזקים; עלפי דניאל יא לו. מגישי ארבעה עשר אילים: הם ישראל, המקריבים בכל חג הסוכות ארבעה עשר אילים (בכל יום שניים, עי' במדבר כט יב-לב). 14 נביא שיוע ממעי הדגה ונענה: יונה הנביא. עלפי יונה ב ב-ג: "וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל יְיָ אֱלֹהָיו מִמְּעֵי הַדָּגָה, וַיֹּאמֶר: קָרָאתִי מִצְרָה לִי אֵל יְיָ - וַיַּעֲנֵנִי, מִבֶּטֶן שְׂאוּל שְׁוַעְתִּי - שְׁמַעְתָּ קוֹלִי". תנעים מכיני: תנעים את אלו שהכינו והגישו לך את השי הנזכר בהמשך. בטור המקביל ב'למען אב הכירך': "היום תנעים נבינו" (טור 14). היינו: דיבורנו, תפלתנו. כשי: כנראה צ"ל: 'שי'. אבל ברוב עדי הנוסח של 'למען אב הכירך', שם: "כשי". עשרים ושמונה: כנראה זו טעות, וצ"ל: "תשעים ושמונה", כנוסח היסוד ב'למען אב הכירך', שם (אבל בשני עדי נוסח אחרים, קדומים: "שמונים ושמונה", או: "[...] מונים ושמונה", ואיני יודע לפרש!). והכוונה לסך כל הכבשים שהוקרבו במשך שבעת ימי חג הסוכות; עי' במדבר כט יב-לב. 15 סגולים: חשובים (עי' שמות יט ה ובמפרשים), והכוונה כנראה, לתלמידי חכמים. ידועים: בעלי דעה, כמו דברים א יג: "חֲכָמִים וְנָבִיִּים וַיִּדְעוּם לְשִׁבְטֵיהֶם". עי' תרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל. אבל בטור שנוסף בכת"א ב'למען אב הכירך': "ידועים" (עי' להלן בנספח, שינויי נוסחאות לטור 22). כל פתרון: כל פשר ופירוש בתורה. תשגב: תחזק. שומרי [... פני ארון: הממתינים (כמו בראשית לז יא: "וַיֹּאבִדוּ שְׂמֵרָת הַדֶּבֶר", המתין וציפה) ומתעכבים בתפילתם לפני ארון הקודש. וכנראה צריך להשלים: "[את] פני ארון", או: "[ל]פני ארון". ובטור המקביל שנוסף בכת"א ב'למען אב הכירך': "היום תחזק קוראך פני ארון".

[ג] למען תמים עש תיבה

מחבר: לא ידוע.

חתימה: ת-א.

יעוד: ליום הושענא רבה¹³.

מקור: מחזור מנהג צרפת לשלש רגלים וארבע פרשיות, כת"י טורינו, הספרייה הלאומית A II 25 (מתכ"י: F41303)¹⁴. כתיבה אשכנזית מהמאה השלוש-עשרה.

הערות ההדרה: פענחתי את הקיצורים וראשיהתיבות: ל' (=למען); ה"נ (=הושע נא). הפיוט מנוקד בכתב-היד, וכאן ננקד מחדש.

למען תמים עש תיבה מפני מים	הושע נא
למען שען גדודים ונתן מים	הושע נא
למען רחב חצב בארות מים	הושע נא
למען קטן עבר במקלו מים	הושע נא
למען צדיק משוי ממים	הושע נא
למען פוקד בכהונה לרחוץ יד ורגל במים	הושע נא
למען עבודה ניתן באר מים	הושע נא

ביאור

1 תמים: נח. על-שום בראשית ו ט. עש תיבה: עשה את התיבה. מפני מים: מפני מי המבול. עי' בראשית ו יג ואילך. 2 שען גדודים: השעין את המלאכים תחת העץ, והוא אברהם אבינו. וכינוי 'גדודים' למלאכים על-שום איוב כה ג: "הִי־שׁ מִסְפָּר לְגִדּוּדָיו". ונתן מים: אברהם אמר להם: "יִקַּח נָא מַעַט מִיָּם וְרָחֲצוּ בְּגָלֵיכֶם" (בראשית יח ד). 3 רחב חצב בארות מים: יצחק אבינו, שהורחב לו בחציבת באר מים. על-פי בראשית כו כב: "וַיַּעֲתֶק מִשָּׁם, וַיַּחֲפֹר בְּאֵר אַחֲרָת, וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רַחֲבוֹת. וַיֹּאמֶר: כִּי עֲתָה הִרְחִיב יְיָ לָנוּ וּפְרִינוּ בְּאֶרֶץ". 4 קטן: יעקב אבינו, שהיה קטן מאחיו עשו (עי' בראשית כה כה-כו), ועל-שום בראשית כז טו, ועוד. עבר במקלו מים: על-פי בראשית לב יא: "כִּי בְּמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה". 5 צדיק: משה רבינו. משוי ממים: שנמשה מן המים. על-פי שמות ב י: "וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה, וַתֹּאמֶר: כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתָהוּ". 6 פוקד בכהונה: נצטווה לשמש בכהונה, והוא אהרן הכהן. לרחוץ יד ורגל במים: בבואם לאהל מועד לעבודה; עי' שמות ל יח ואילך. 7 עבודה ניתן באר מים: מרים, שבזכותה היה לישראל באר המים במדבר. ראה תוספתא, סוטה יא א: "כל זמן שהיתה מרים קיימת, היתה באר מספקת את ישראל, משמתה מרים... נסתלקה הבאר".

13 כך נראה מבקשת המים החוזרת בפיוט, השכיחה במיוחד בפיוטי ההושענות של הושענא רבה. השווה: מחזור סוכות, מבוא, עמ' מ.

14 אין ספרור דפים בכתב-היד.

למען ספר וארון ברית יי נשא בעברו במים	הושע נא
למען נגיד עבר הוא ועם יי במים	הושע נא
למען מהר ויורד העם אל המים	הושע נא
למען לעת צמא הבקעת לו מים	הושע נא
למען כיון ופילל על עם והם שאבו מים	הושע נא
למען יפה עינים נתאנה לשתות מים	הושע נא
למען טל עצר וגשם מטר מים	הושע נא
למען חנין ונתמלאו גבים מים	הושע נא
למען זע כנשתלח ויוטל במים	הושע נא

ביאור

8 ספר וארון ברית יי נשא בעברו במים: כנראה: הכהנים שנשאו את ארון ברית ה' (שבתוכו היה גם ספר תורה; עי' בבלי, בבא בתרא יד ע"א), ונכנסו לנהר הירדן והעמידו את המים. עי' יהושע ג יד-יז. ואיני יודע מדוע נקט הפייטן לשון יחיד: "למען... נשא בעברו במים", בעוד שבאמת כמה כהנים נשאו את הארון. ושמא כוונתו לאחד ממיוחדי הכהנים שעמד בראש הכהנים נושאי הארון, ואפשר שהוא אלעזר הכהן או פינחס בנו (ומסתבר יותר שהכוונה לפינחס, כי הוא נזכר בכמה פיוטי הושענות אחרים המבקשים בזכות אישים מקראיים, כדוגמת ההושענא שלנו. ראה, למשל, הושענות: 'למען איתן הנזרק בלהב אש' [מחזור סוכות, עמ' 178]; 'למען אב בן שלש שנים הכירך' [שם, עמ' 209]; 'למען אמיץ בן שלש שנים הכירך' [שם, עמ' 210]; 'למען אזרחי הנשלך' [שם, עמ' 215], ועוד). 9 נגיד: מנהיג, פרנס. נגיד עבר, הוא ועם יי במים: יהושע בן נון, שעבר עם ישראל את נהר הירדן. עי' יהושע ג יז. 10 מהר ויורד העם אל המים: גרעון. עלפי שופטים ז ה: "ויורד את העם אל המים, ויאמר יי אל גרעון: כל אשר ילק בלשונו מן המים, באשר ילק הפלג, תציג אותו לבד...". 11 לעת צמא הבקעת לו מים: שמשון הגבור, שבזמן שנצמא למים, הבקיע לו הקב"ה "את המכתש אשר בלחי, ויצאו ממנו מים וישתה, ותשב רוחו" (שופטים טו יט). 12 כיון ופילל על עם והם שאבו מים: שמואל הנביא, שהתפלל בכוונה על ישראל ששאבו מים. עלפי שמ"א ז ה-ו: "ויאמר שמואל: קבצו את כל ישראל המצפתה, ואתפלל בעדכם אל יי. ויקבצו המצפתה, וישאבו מים וישפכו לפני יי, ויצומו ביום ההוא...". 13 יפה עינים: דוד המלך. עלפי שמ"א טז יב. נתאנה לשתות מים: עלפי שמ"ב כג טו-טז: "ויתאנה דוד ויאמר: מי ישקני מים מבאר בית לחם אשר בשער. ויקבעו שלשת הגברים במחנה פלשתים, וישאבו מים מבאר בית לחם אשר בשער, וישאו ויבאו אל דוד...". 14 טל עצר וגשם מטר מים: אליהו הנביא, שעצר טל ומטר שלוש שנים. עי' מל"א יז א ואילך. וגשם מטר: הלשון עלפי איוב לו ז. 15 חנין ונתמלאו גבים מים: אלישע הנביא, שהתחנן (התפלל) ונתמלאו 'גבים' (בורות) מים. עלפי מל"א ג טז-יז: "ויאמר: כה אמר יי: עשה הנחל הזה גבים גבים... לא תראו רוח ולא תראו גשם, ונהנחל ההוא ימלא מים, ושתיתם אתם ומקניכם ובהמתכם". 16 זע כנשתלח ויוטל במים: יונה הנביא, שנודעוץ ונפחד כשנשלח להתנבא על נינוה, וכשברח מלפני ה' תרשישה והים סער, הטילוהו המלחים במים. עי' יונה א א-טז. ויוטל במים: הלשון עלפי יונה א טו: "וישאו את יונה ונטלוהו אל הים".

למען וישאל זרעונים ומים	הושע נא
למען הכין לבבו לדרוש משולת מים	הושע נא
למען דודים שפכו לב כמים	הושע נא
למען גאולים מחננים עלי מים	הושע נא
למען באים ושוואלים עז מטרות מים	הושע נא
למען אמונים מחלים ברבוע אשלי מים	הושע נא

ביאור

17 וישאל זרעונים ומים: דניאל, שביקש לאכול זרעונים ומים כדי שלא להתגעל במאכלי טרפה. על-פי דניאל א ח"ב: "וַיִּשָּׂם דָּנִיֵּאל עַל לְבָבוֹ אֲשֶׁר לֹא יִתְגַּעַל בַּפֶּת בַּג הַמָּלָךְ וַיִּכְיֶינ מִשְׁתֵּיו, וַיִּבְקֶשׁ מִשָּׂר הַסְּרִיסִים אֲשֶׁר לֹא יִתְגַּעַל... וַיִּתְּנוּ לָנוּ מִן הַזֵּרְעִים וְנֹאכָלָה, וּמִים וְנִשְׁתֶּה" (18 הכין לבבו לדרוש משולת מים: עזרא הסופר, ש"הכין לבבו לדרוש את תורת ה', וְלַעֲשֹׂת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֹק וּמִשְׁפָּט" (עזרא ז י). משולת מים: התורה שנמשלה למים; עי' בראשית רבה, מ ט, עמ' 396, ועוד. 19 דודים שפכו לב כמים: כנראה הכוונה למרדכי ואסתר, ששפכו לבם בתפילה בגזירת המן; עי' אסתר ד א ואילך. שפכו לב כמים: הלשון על-פי איכה ב יט: "שִׁפְכִי כַּמִּים לִבִּי". 20 למען גאולים...: עד כאן מבקש הפייטן בזכות אישים מהעבר, ומכאן ואילך בזכות הקהל בבית הכנסת המתפללים על המים. גאולים: ישראל, שנגאלו ממצרים. מחננים עלי מים: המבקשים על המים. 21 באים: מתכנסים לבית הכנסת. ושוואלים: מבקשים. עז מטרות מים: גשמים היורדים בגבורה. השווה בבלי, תענית ב ע"א: "מאי גבורות גשמים? אמר רבי יוחנן: מפני שיורדין בגבורה". והלשון על-פי איוב לו ו: "וַיִּנָּשֶׂם מִטְּרוֹת עֶזְאוֹ". 22 אמונים: ישראל, על-שום ישועיה כו ב; תהלים לא כד. מחלים: מתפללים. ברבוע אשלי מים: כשידים ארבעה אילנות ('אשלי', כמו בראשית כא לג: "וַיֵּשֶׁב אֲשֵׁל", אילן; עי' מפרשים שם), צמחים, והכוונה לארבעת המינים, הגדלים על מים, ומכוחם מרצים על הגשמים. ראה ירושלמי, תענית א א, דף סג ע"ג: "עלידי שארבעת מינין הללו גדילים על המים, לפיכך הן באין פרקליטין למים". והשווה בבלי, תענית ב ע"ב: "אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים, וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים".

נספח:

הושענא 'למען אב הכירך בן שלש שנים'

ההושענא 'למען אב הכירך בן שלש שנים' נדפסה לראשונה בידי אברהם יצחק כ"ץ, על-פי קובץ פיוטים כת"י מוסקבה, אוסף גינצבורג 198 (מתכ"י: F6877), שבכתיבה ספרדית משנת ה'כה (1265). ראה בספרו: יגל חזון, עמ' 102-105 (ושם במבוא, עמ' 11 בסופו, נפלה טעות בסיגנטורה של כתב-היד). וכאן, כדי להראות את תלותו של פיוט ההושענא 'למען אורח מנוסה בעשרה' (לעיל, סימן ב) בפיוט הושענא זה, אני מדפיס שוב את הפיוט, בלא ביאור (שכבר ניתן במהדורת כ"ץ), עם רישום שינויי נוסחאות מששה כתבייד, מהם חמשה מהגניזה הקהירית (אך לא כולם שלמים).

נוסח הפנים ניתן על-פי מהדורת כ"ץ, ובשינויי הנוסחאות משאר כתביהיד לא הקפדתי תמיד לרשום את שינויי כתיב חסר/מלא. אֲוֹתִיּוֹת חֲלוּלוֹת מסמנות קריאה מסופקת. ואלו סימני כתיבהיד (בכל אחד מקטעי הגניזה הוספתי, בסימון 'פ', את מספרו של סריקת הקטע ב'פרויקט פרידברג לחקר הגניזה'):

א = אוקספורד, ספריית הבודליאנה MS heb. e.107/3 (פ: C467556). כל הפיוט.
ק = קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 276.152e (פ: C396236). הדף קצת מחורר.
טורים 1-15.

ק1 = קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 128.254 (פ: C221234). דף קרוע ומחורר מעט. טורים 2-7, 12-17.

ק2 = קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S AS 116.56 (פ: C207437). קטע קטן. שרידי טורים 8-11, 18-21.

ק3 = קמברידג', ספריית האוניברסיטה T-S NS 157.1 (פ: C365795). קטע. טורים 18-22.
קנ = מחזור מנהג ספרד לשלש רגלים, כת"י קופנהגן, הספרייה הממלכתית Hebr. 30 (מתכ"י: F5504), דפים 175א-176א. כתיבה ספרדית מהמאה הארבע-עשרה או החמש-עשרה.

איתור קטעי הגניזה המחזיקים את פיוטנו נעשה ממאגר הנתונים של המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר. ותודתי נתונה להם על עזרתם, ולפרופ' ש' אליצור שטרח בעניין והגישה לי סיוע בעניינים נוספים.

הפיוט נרשם בספרו של י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ל-1129, על-פי רישומו אצל יוט"ל צונץ (L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865, pp. 81, 183). מחבר הפיוט אינו ידוע. צונץ משער, בהיסוס, שהוא של ר' יוסף אבן-אביתור (ראה: צונץ, שם, עמ' 183), ועזרא פליישר שולל לחלוטין ייחוס זה, בעיקר מטעמים תוכניים (ראה: ע' פליישר, יצירתו של יוסף אבן אביתור: סוגים ותבניות בפיוטיו, ע"ד, ירושלים תשלה, עמ' 414), אך לדעתי, טענותיו של פליישר אינן חלוטות. ראה מאמרי: יום טוב גדול של ערבה, עמ' קסח-קסט הערה 90.

לְמַעַן אֵב הַפִּירָךְ בֶּן שְׁלֹשׁ שָׁנִים / הַיּוֹם תֵּאֲמַץ לִוְקָחִי אֶרְבַּעַת מִיָּנִים
לְמַעַן בָּחוּר נֶעְקֵד בְּאֵשׁ לְהָבָה / הַיּוֹם תִּבְרַךְ אֲמֹרִים הוֹשַׁע נָא רַבָּה
לְמַעַן גָּמַר בְּתַרְבִּץ שְׂבָעָה שְׂבָעָה / הַיּוֹם תִּגְוֹן סוֹבְבִי תִיכָה שְׂבָעָה
לְמַעַן דְּגוּל הַנִּקְרָא שְׁמוֹת שָׁשָׁה / הַיּוֹם תִּדְרֹשׁ מִנְּעֻנְעֵי כָּל יוֹם שָׁשָׁה
לְמַעַן הַדּוּר הַמְּכֻהָן בְּאוֹרֵם וְתַמִּים / הַיּוֹם תִּהְדָּר מִשְׁלִימֵי שְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ פְּעָמִים 5

שינויי נוסחאות

1 ארבעת] ק: ארבעה. 2 למען בחור נעקד באש להבה] ק1: למען אדיר תשיב הבת השוכיב[ה]. / באש
א: עלי אש. / אומרים] א,ק,קנ: אומרי. / הושע נא] א,קנ: הושענא. / הושע נא רבה] ק1: בשועה רבה. 3
בתרביץ] א: בתרביץ. / בהרביץ. / שבעה שבעה] א: נדרשת שבעה ושבעה. ק: דרישת שבעה. ק1:
קדושת שבעה. / תיבה] ק: דת. 4 למען דגול הנקרא שמות ששה] א ליתא. / תדרש] ק: תדגל. ק1:
[...].ל. / בכל] א: כל. 5 הדור] א,ק1 ליתא. / ותומים] ק: ותומים. / שלשים ושש] ק1: ששה ושלשים. 1

- למען ותיק בתק יד סוכר ומורה / היום תושיע משלימי שלש עשרה
למען יון משרת מנחיל לעמך שבועה / היום תזכר לטובה קוראי בדת ארבעה
למען חוזה קראתו שלש בחבות / היום תחיש ישע לסוכבי בבדי ערבות
למען טוב הלך בתשע וארבעים ומאה / היום תטהר מברכים בכל יום מאה
למען ידידיה מקדשך בנה / היום תישר אומרים בקול רם הושע נא 10
למען כלכלתו בעונה וצפחת ארבעים / היום תפון תפלתנו פהקרכת פרים שבועים
למען למוד משרת שאל פי שנים / היום תלביש ישע מנסכים לך מים
למען מחליו קראך ותענהו אל אלים / היום תמלט מגישי ארבעה עשר אילים
למען נביא שועך ממעי הדגה ונענה / היום תנעים ניבנו כשי תשעים ושמונה
למען סגיבים שלשה השלכו לכבשן יחד / היום תשגב מהלליך זה עשרים ואחד 15
למען ענוד סופר מהיר בדתך / היום תעזר סוכבי תעודתך
למען פליאי שם הדס ומר דרור / היום תפלט מיהלי קץ ודרור
למען צבאות מכהנים נגדם עשית פלא / היום תצדיק עם יי אלה
למען קדושים טבחו על קדשת שמך / היום תקבל תחנתנו משמי מרוםך
למען רבי החכמות קובעי לדת עתות / היום תרומם עם מסלסלי דתות 20
למען שומרי פתחך ערב ובקר / היום תשעה תפלתנו כליות חוקר
למען תלי תלים מפרקי תרוץ ונהנה / היום תתמך בטובך פוצחי לך הודיה
הושע נא

שינויי נוסחאות

6 בתק א: ביתק. 1: בתיק. / משלימי א: משלימי הקפות. 1: משלימי הקפות. / שלש עשרה ק: 8
[..]נית שנים עשרה. 7 וך] 1: ק, וך הדור. / לעמך] 1: ק, ליתא. / קוראי קנ: קוראים. 8 שלש ק:
שלש שמות. / בחבות] א, ק: בחיבות. 9 טוב] 2: ק, טכוס. / מברכים] א, קנ: מברכי. ק: מברכיך. /
בכל] א: כל. / מאה] ק: ברכות מאה. 10 היום תישר אומרים בקול רם הושע נא] 2: [...] ... עדת
מימנה]. / אומרים] א, קנ: אומרי. ק: קוראים. / הושע נא] א, ק, קנ: הושענא. 12 שאל] 1: ק, ביקש. /
מנסכים] א, ק, 1, קנ: מנסכי. 13 עשר] א ליתא. / אילים] קנ: אלים. 14 שועך] 1: ק, שיועך. / כשי
ק: בשי. / תשעים] א: שמונים. קנ: שמנים. 1: [...]מונים. / ושמונה] קנ: ושמונה. 15 סגיבים] א, ק, 1:
שגובים. קנ: סגובים. / השלכו] א, ק, 1: הושלכו. / לכבשן] א: לכבש. 16 ענוד] 1: ק, עטוי. / תעזר] א:
עזר. 17 ומר] קנ: ומור. / תפלט] א: תפלט. / קץ] א: קץ ישע. 18 תצדיק] א, ק, 3, קנ: תצדק. / יי] א
ליתא. 19 טבחון] א, ק, 3, קנ: טבחו. / תחנתנו] א: תחנת. / מרוםך] א: רומך. 20 רבין] 3: רובי. 21
פתחך] 2: מזוות. א: מזוות פתחך. 3: מ[...ות פתחך. 22 תלי תלים] א: תילי תילים. / מפרקי
3: מפרק. / תרוץ] קנ: תירוצ. / א מוסיף עוד טור: למען יודעים ומבינים שכל פתרון / היום תחזק
קוראך פני ארון (ועי' לעיל במבוא, הערה 9).